

Değer ve Değerleme Hakkında Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma¹

A Conceptual and Theoretical Study on Value and Valuation

Mustafa GÖZEN*

ÖZ

Değer ve değerlendirme, her iki kavram da eski çağlardan itibaren üzerinde tartışılan ve haklarında farklı yaklaşımların geliştirildiği kavramlar olmuştur. Bu makalede farklı disiplinlerin değer ve değerlendirme kavramına bakışı incelenmiştir. Psikoloji disiplini değeri sadece bir inanç olarak ele almaktadır. Felsefe değer kavramını, değerlendirme yapılacak nesneye ve değerlemeyi yapacak özneye bağlı olarak değişen, mutlak olmayan bir kavram olarak ele almaktadır. Sosyoloji değer konusunu nesnel bakış açısından incelemekte ve sosyologlar tarafından değer belli bir toplumun tercih ettiği eylem ve davranış normlarına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Ekonomi disiplininde değer açıkklanmasında, emek, fayda ve kıtlık kavramları kullanılmıştır. Modern ekonomi açısından ise değer artık tercihler ve kayıtsızlık eğrileri kapsamında ele alınmaktadır. Finans disiplininde değer kavramı zaman boyutunda bugün yerine geleceğe odaklanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Finans disiplininde şirketin değerlendirilmesi gerçekte onun değerinin ya varlıklar bazında ya da geliri bazında değerlendirilmesi olarak ele alınmaktadır. Günümüzde değerlendirme işi öğrenilmesi ve uzmanlaşılması gereken bir disiplin haline gelmiştir. Bu bakımdan değerlendirme her zaman gündemde olan ve etkin yönetilmesi gereken bir kavram olmaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER

Değer, Değerleme, Fiyat, Fiyatlama

ABSTRACT

Value and valuation are two concepts that have been debated from ancient times and different approaches have been developed about. In this article, the view of different disciplines in terms of value and valuation is examined. The discipline of psychology treats value only as a belief. Philosophy considers the concept of value as a non-absolute concept which changes depending on the object to be valued and the subject who will make the appraisal. Sociology examines the subject of value from an objective point of view and it is stated by sociologists that value depends on the norms of action and behavior preferred by a certain society. In the discipline of economy, the concepts of labor, benefit and scarcity are used. In terms of modern economy, value is now dealt with in the context of preferences and indifference curves. The concept of value in finance discipline is tried to be explained by focusing on the future instead of today. The valuation of the company in the discipline of finance is actually considered as the determination of its value either on the basis of assets or income. Today, valuation has become a discipline that needs to be learned and specialized. In this respect, valuation is a concept that is always on the agenda and needs to be managed effectively.

KEYWORDS

Value, Valuation, Price, Pricing

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
12.11.2018	09.09.2019
Atıf	Gözen, M. (2019). Değer ve Değerleme Hakkında Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 22 (2), 374-382.

¹ Bu çalışma Mustafa Gözen tarafından 2001 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan “İşletmelerde Şirket Değerlemesinde Yeni Bir Yaklaşım; Fuzzy Küme Teorisi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Dr., Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Ankara, mgozen@epdk.org.tr, ORCID: 0000-0002-5195-757X

GİRİŞ

Değer bilimsel olarak her zaman ilgi duyulan bir kavram olmuştur. Tarihsel gelişim sürecinde farklı dönemlerde farklı değer teorileri geliştirilmiştir. Farklı dönemlerde değer, bireylere bağlı olarak farklı anlamlar ifade etmiştir. Bir birey için değerli olan bir şey, bir başkası için değer ifade etmeyebilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada değer ve değerlendirme kavramsal ve kuramsal olarak incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu doğrultuda, sırasıyla değer ve değerlendirme kavramları incelenmiş, değer ve değerlendirme ile fiyat ve fiyatlama kavramlarının farklı boyutları tartışılmış, farklı disiplinler açısından değer kavramları incelenmiş ve son bölümde konu hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.DEĞER VE DEĞERLEME KAVRAMLARI

Değer; en genel anlamıyla, mal veya hizmet üretimi veya elde edilmesi için katlanılan maliyete karşılık, o mal veya hizmetten elde edilen faydanın bir fonksiyonu olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, değer arz ve talep etkisi ile oluşan piyasa fiyatı anlamına gelmemektedir (Hunt, 1967; Gage, 1969). Buna rağmen, Hunt (1967) ve Gage (1969) tarafından değer çoğu zaman mal veya hizmetin maliyet veya fiyatı ile karıştırıldığı belirtilmiştir. Diğer taraftan; değer, bir malın arzu edilebilirliği ve kıtlık derecesi olmak üzere iki faktöre bağlıdır. Bir malın arzu edildiği takdirde bir değeri vardır. Malın piyasaya arz edilen miktarı arttıkça veya arzu edilebilirliği azaldıkça değeri düşecektir. Bu nedenle, kıtlık derecesi değeri etkileyen önemli bir faktör olmaktadır. Örneğin; bir mal hem talep edilir hem de kıt ise, o malın yüksek değişim değerine sahip olması beklenir (Seyidoğlu, 1992). Değer, belli bir malın, fikir veya hizmetin taşıdığı yararlı vasıf şeklinde de tanımlanmaktadır (Gage, 1969; Gokarn, 1972; Hunt, 1967). Değeri; bireyin isteyen, gereksinme duyan, amacı olan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey olarak tanımlamak da mümkündür (Bolay, 1996). Bireylerin gereksinme duyma biçimi ve taleplerinin farklı olması nedeniyle çok sayıda değer türleri ile karşılaşmaktadır. Ayrıca bir kişiye yüksek değer ifade eden bir şey, bir başkasına değeri az ya da değersiz görünebilmektedir. Buradan hareketle, değer matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir.

$$\text{Değer} = (\text{Alıcının Elde Ettiği Fayda}) / (\text{Alıcının Ödediği Bedel}) \quad 1)$$

(1) numaralı ifadeden anlaşılacağı üzere, satın alınan mal veya hizmetin karşılığının tam alındığına inanılıyorsa değer tamına ulaşılmış olur. Aksi takdirde, tam değere ulaşılamamış ve farklı tatmin derecesine bağlı olarak %100'den farklı değer sonuçlarına ulaşılır (Akarsu, 1998). Diğer taraftan, değer genel bir tanımını matematiksel olarak şu şekilde ifade etmek mümkündür (Gage, 1969; Gokarn, 1972).

$$\text{Değer} = (\text{Mal veya Hizmetin İşlevi}) / (\text{Mal veya Hizmetin Üretim Maliyeti}) \quad 2)$$

Değer; (2) numaralı matematiksel ifadenin ötesinde, kalite, etkinlik, fiyat ve satış hizmetleri gibi birçok faktörün etkisi ile oluşmaktadır. Bir malın gördüğü işlev açısından değeri olduğu gibi nihai kullanımı nedeni ile veya nihai kullanımı sırasında gördüğü performans, güvenilirlik, görünüş gibi birçok fonksiyonun etkisi altında veya yararlı bir işlevi güvenilir bir şekilde yerine getirmesinden dolayı değeri oluşabilir.

Değer biçme ve değer atfetme kavramları birbirinden farklı kavramlardır. Değer atfetmede kendine değer atfedilen şey, değer atfedenle olan özel ve dolaylı ilgisi yüzünden değerli görülmektedir. Bu bakımdan, bir şeye değer atfetmek ile bir şeye değer biçmek arasındaki ilgi, değeri söz konusu edilen şeyin kendi dışında olan bir nedenden dolayı değerli veya değersiz görülmesindedir (Kuçuradi, 1998). Bu iki kavramın birbirinden farkı, değer atfetmenin geçerli değer yargılarına göre yapılması, değer biçmenin ise değerlendirme yapana bağlı olmasıdır. Kuçuradi (1998)'ye göre gerek değer atfetme gerekse değer biçme değerlendirileni değil değerlendireni ele vermektedir. İnsanın bir var olma şartı ve insani bir işlev olan değerlendirme, bazen bir değer biçme bazen de bir değer atfetme olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 1998).

2.DEĞER VE DEĞERLEME İLE FİYAT VE FİYATLAMA KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Daha önce de belirtildiği üzere, değer ve fiyat kavramları birbiri ile karıştırılmaktadır. Fiyat bir malın piyasada değiştirildiği para tutarı, başka bir deyişle bir malın piyasadaki gerçek satış değeridir. Biçilen değer ise bir malın uzman tarafından biçilmiş para karşılığıdır. Fiyat olmuş bir gerçektir. Bu nedenle, fiyat kesin ve tektir. Biçilen değer ise değer biçme ilke ve yöntemlerinin uygulanması sonucunda belirlenen bir değerdir. Bu nedenle, biçilen değer kesin ve tek değildir. Değer, değerlemenin amacı ve değerlendirme kullanılan yöntem ile değer biçen kişiye göre değişebilmektedir.

Tam rekabetin olduğu piyasalarda, fiyat arz ve talebe göre belirlenir. Bu bakımdan arz ve talebin her ikisini birlikte aynı anda dikkate almayan bir analizin yanlış sonuç vermesi beklenir (Kay, 1997). Diğer taraftan, planlı ekonomilerde fiyat merkezi bir idare tarafından belirlenmektedir (Yazıcı, 1997). Fiyat ve değer arasındaki farkı ifade etmek için tüketici fazlası terimi kullanılabilir. Başka bir deyişle, tüketici fazlası tüketicinin herhangi bir mal veya hizmet için ödemek istediği tutar ile fiili olarak ödemek zorunda olduğu tutar arasındaki pozitif farktır (Kay, 1997). Bu tanımdan hareketle, tüketici fazlası o malın değerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Özetlemek gerekirse, fiyat olmuş bir gerçek, biçilen değer ise teorik inceleme sonucunun sayısal olarak ifade edilmesidir. Bir malın fiyatı ve biçilen değeri, tam rekabetçi bir piyasada birbirine eşit olacaktır. Ancak aksak işleyen piyasalarda fiyat ve değer birbirine eşit olmayacağı gibi, bu iki değer birbirine eşit olması gibi bir zorunluluk da yoktur (Yazıcı, 1997). Bu iki kavram bazen birbirine eşit olsa bile, her iki kavramın aynı anlama sahip olduğu şeklinde bir değerlendirme de yapılamaz. Fiyatlama ise belirli bir zamanda mal ve hizmetlerin piyasadaki değerinin para ile ifade edilmesine karşılık gelmektedir (Yazıcı, 1997). Yazıcı (1997) tarafından belirtildiği üzere, değerlendirme ve fiyatlandırma kesişen iki küme olmaktadır. Bu iki kümenin ortak noktaları olmasına rağmen her iki küme birbirini tam olarak kapsamamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, değerlendirme teknik bir süreç iken fiyatlandırma politik bir tercih olmaktadır (Ataşağın, 1992). Bu nedenle, uygulamada karar vericiler alt ve üst sınırları belirli bir aralıkta fiyat belirleme çabasında olmaktadır.

3.FARKLI DİSİPLİNLER AÇISINDAN DEĞER KAVRAMI

Bu bölümde farklı disiplinler kapsamında; psikoloji, felsefe, sosyoloji, ekonomi ve finans açısından değer kavramları incelenmiş, bu sayılan disiplinlerin değer kavramına yaklaşımı ele alınmıştır.

3.1.Psikoloji, Felsefe ve Sosyoloji Açısından Değer Kavramı

Psikolojide değerlerin önemi, onun objektif bir esasa dayanıp dayanmaması yerine insan davranışlarına yol gösterici olarak oynadığı rolde bulunmaktadır. Bu bakımdan, psikoloji disiplini değeri sadece bir inanç olarak ele almakta ve bu bakış açısı psikoloji açısından yeterli olmaktadır. Kişilerin değerleri yerine nesnel değerlerinden bahseden, bütün nesnelere bir değeri olduğunu kabul eden psikoloji yaklaşımlarının olduğu da bilinmektedir (Güngör, 1993).

Felsefe değeri konusunu psikolojiden farklı bir şekilde ele almaktadır. Değer biçimsel olarak olumlu ve olumsuz, göreceli ve mutlak, öznel ve nesnel şeklinde ayrıma tabi tutulabilmektedir. İçerik bakımından ise nesne değerleri (hoş, yararlı, kullanışlı), mantıksal değerler (doğru, yanlış), ahlaksal değerler (iyi, kötü) ve sanat değerleri (güzel, çirkin) şeklinde sınıflandırılabilir (Bolay, 1996).

Değerin göreceliği konusunda da farklı görüşler vardır. Değerin öznenin bağımsız olarak var olduğunu kabul etmeyen görüş yanında, değerlerin bir özne ile bağlantı içinde olduğunu ifade eden görüşler de vardır. Nesnelci değer anlayışı; iyilik, güzellik, doğruluk gibi değerlerin kişilerden bağımsız olarak var olduğunu, kişiden kişiye kültürden kültüre değişmeyen nesnel gerçekliklere karşılık geldiğini savunmaktadır. Öznel değer görüşü; iyilik, güzellik, doğruluk gibi değerlerin nesnel gerçeklikleri bulunmadığını, kişisel duygulardan, tavır ve gerçeklik yorumlarından başka bir şey olmadığını dile getirmektedir.

Değer, kültür ve çağa da bağlıdır. Her kültür ve çağın kendine göre değerleri ve değerlemeleri vardır (Bolay, 1996; Akarsu, 1998). Değerlerin kişinin çevresi, kültürü ve mizacı tarafından belirlenen kişisel ve toplumsal tercihlere göre farklı olduğunu öne süren değer anlayışına *göreceli değer anlayışı* adı verilmektedir (Cevizci, 1999; Akarsu, 1998). İnsanın isteme ve eğilimlerinden bağımsız olarak değer olduğunu kabul eden felsefe görüşü de vardır.

Felsefe açısından değerlemede, değer biçme ve değer atfetme kavramlarının birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Değer biçme; mal, gelir ve haklara bilimsel yöntemlere göre değer biçme tekniğini kapsamaktadır (Mülayim, 1994). Başka bir deyişle; değer biçmek, değerlendirme konusu şeyin geçerli ilkeler, normlar, standartlar, modalar, ölçüler bakımından nitelendirilmesidir (Kuçuradi, 1998).

Değer konusunun tarihsel süreçte uzun yıllar bireysel nitelik arzettiği düşünülmüştür. Bu öznel bakış açısı nedeni ile değer konusu sosyolojinin ilgi alanına dahil edilmemiştir. Ancak son yıllarda değer konusu da sosyolojinin inceleme alanına alınmıştır (Özensel, 2003). Bilindiği üzere, sosyoloji toplumsal bakış açısına sahip olup değer konusuna öznel değil nesnel bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Sosyoloji disiplinine göre toplumsal yapıyı oluşturan kurumların kendine ait değerleri bulunmaktadır. Bu bakımdan bir toplumdaki değerlerin kaynağı kişinin dışında olup kişi tarafından bu değerler kontrol edilemez (Yazıcı, 2014). Güvenç (1976) tarafından vurgulandığı üzere; sosyologlara göre değer, belli bir kişinin veya grubun, belli eylem ve davranış alternatifleri arasından tercih edilene ifade eden bir kavramdır.

3.2.Ekonomi Açısından Değer Kavramı

Ekonomi disipliniinde sınırsız ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan malların değerini nereden aldığı konusunu açıklığa kavuşturmak için ortaya atılan tezler bugüne kadar birçok aşamadan geçerek evrim geçirmişlerdir. Değerin açıklanmasında, esas itibarıyla emek, fayda ve kıtlık kavramları kullanılmıştır. Ekonomi disiplini açısından değer teorileri üç başlık altında toplanabilir. Birincisi Emek-Değer Teorisi'dir. Bu teoriye göre, bir nesnenin değeri onun üretiminde harcanan emek miktarına bağlıdır. İkincisi Marjinal Değer Teorisi olup bu teoriye göre değer marjinal fayda ile açıklanmıştır. Üçüncüsü Üretim Maliyeti Teorisi olup değer ürün veya hizmetin üretiminde kullanılan üretim faktörleri açısından açıklanmaktadır.

Çok eski çağlardan itibaren değer konusunda birçok tez ortaya atılmış ve farklı görüşler belirtilmiş olmasına rağmen günümüzde genel kabul görmüş bir değer teorisi bulunmamaktadır. Tarihsel gelişim sürecinde değer kavramı ekonomi teorilerinde farklı biçimlerde ele alındığından değer kavramına yaklaşımlarda belirgin farklılıklar gözlenmektedir (Barber, 1995; Kumbaracıbaşı, 1974; Üşür, 1998).

3.2.1. Klasiklere Kadar Değer Kavramı

Orta çağda, değer genel olarak fayda ve adil fiyat kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çağda bir maddenin veya varlığın faydası bireylerin ihtiyacı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak değer objektif olarak saptanması için fayda kavramı tek başına yeterli bir parametre değildir. Bir malın veya varlığın değeri, sağladığı fayda yanında, o malı veya varlığı üretenin harcadığı emeğin karşılığında sosyal durumuna ve örfelere göre alacağı ücrete de bağlıdır (Kumbaracıbaşı, 1974).

Orta çağdan sonraki dönemlerde değer temel kaynağının emek değil, fayda olduğu görüşü egemen olmuştur. Başka bir deyişle, değer kavramı malın ihtiyaç giderme özelliği ile ilişkilendirilmiştir. 17'nci yüzyıl ile 18'inci yüzyılın başlarında ise değer teorileri iki temel faktöre dayandırılmıştır. Locke gibi bazı bilim insanları değer emeğe dayandığı savını ileri sürerken, Turgot'un da içinde olduğu diğer bilim insanları faydanın değeri oluşturan tek faktör olduğu görüşünü savunmuşlardır (Kumbaracıbaşı, 1974).

Klasiklere kadarki görüşlerde, değer ve fiyat kavramları arasında kesin bir ayırımın yapılmadığı görülmektedir (Kumbaracıbaşı, 1974). Bu dönemde değer ve fiyat kavramının birbiri ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Klasiklerden yaklaşık 2000 yıl önce Değer Teorisi'nin Hintli düşünür Kautilya tarafından ele alındığı anlaşılmaktadır (Erdem, 2017). Kautilya işçinin ücreti ile ürettiği malın piyasa değeri arasında ilişki olduğu düşüncesinden hareketle malın piyasa değerini maliyeti ile ilişkilendirmiştir. Erdem (2017) tarafından Ksenofon'un çalışmalarında objektif değer yanında bireysel Sübjektif Değer Teorisi'ne ilişkin ibarelere de rastlandığı belirtilmiştir.

Erdem (2017)'in belirttiği üzere, Aristo malların değeri konusunda ikili bir ayırım yaparak her eşyanın iki işe yaradığını belirtmiş ve bu çerçevede kullanım değeri ve mübadele değeri ayırımını yapmıştır. Aristo'ya göre bir malın kullanım değeri, o malın bir ihtiyacı karşılamak üzere kullanımı ile ilgilidir. Bir malın ekonomik değeri ise o malın kullanım değerine karşılık gelmektedir. Buna karşılık ticari mübadeleye konu olan mallar ise mübadele değerine sahiptir. Aristo mübadele değerini, kullanım değerinin bir türevi olarak nitelendirmiştir. Aristo'nun esas itibarıyla alışverişlerde adalet sorunu üzerinde durduğu ve analitik bir sorun olarak fiyat mekanizmasını ele almadığı anlaşılmaktadır (Erdem, 2017).

İbn-i Haldun'a göre, üretimin esas belirleyici faktörü emektir. Ona göre, kâr ve kazançlar insan emeğinin kıymetinden başka bir şey değildir. İbn-i Haldun'a göre bir malın değeri, onu meydana getirmek için harcanan emeğin değeridir. Dolayısıyla üretimden elde edilen kazancın esasını emek oluşturmaktadır. İbn-i Haldun, mübadele değeri kavramını kullanmamakla birlikte fiyatın içinde emeğin ağırlığını vurgulayarak mübadelede hangi değer esas olduğuna işaret etmiştir. İbn-i Haldun değer esasının emek olduğunu belirterek, Objektif Değer Teorisi'ne işaret etmekle birlikte malların faydası ile fiyatları arasında da bir ilişki kurduğu anlaşılmaktadır (Erdem, 2017).

William Petty, bir malın değişim değerini emek ile birlikte satıcılar arasındaki rekabetin, örf, adet ve arz ile talep arasındaki ilişkilerin belirleyeceğini savunmuştur. Ticaretin serbestçe yapılması görüşünü savunan Petty'nin bu yönüyle klasik Emek-Değer Teorisi'nin öncülüğünü yaptığı söylenebilir (Adaçay, 2017).

Fizyokratlara göre üretkenliğin ölçüsü artı değer olup sadece tarım fiziki olarak fazla değer yaratan bir sektördür (Adaçay, 2017). Buradan hareketle fizyokratlar yalnızca tarım sektöründe çalışan emeği üretken kabul etmişlerdir.

3.2.2. Klasiklere Göre Değer Kavramı

Klasik Değer Teorisi'nin öncülüğünü Adam Smith yapmış ve bu teoride emeğin tek değer unsuru olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu ifade, klasik teorinin değer kavramına temel yaklaşımını oluşturmuştur. Smith'e göre bir malın değeri, o malın üretimi için harcanan emek miktarı ile tespit edilebilir (Robinson, 1986). Smith bu görüşü benimsemiş olmakla birlikte, görüşünü sadece sermaye birikimi ve özel mülkiyetin ortaya

çıkmasından önce var olan ilkel, vahşi bir farazi toplumun koşullarına uygulamayı tercih etmiştir (Smith, 1985; Robinson, 1986).

Smith'in üretken emeği artı ürün yaratan emek bağlamında öngördüğü ölçüde merkantilistlerin ve fizyokratların izinden gittiği anlaşılmaktadır. Smith'e göre, üretken olan ve üretken olmayan emek ayrımında temel olan, değer yaratmak veya bir değere yeni bir değer katmaktır. Smith'e göre emek, üzerinde harcandığı nesnenin değerine değer katıyorsa, bu üretken emektir. Üretken olmayan emeğin ise üzerinde harcandığı nesneye yeni bir değer katması söz konusu değildir. Smith, bu nedenle hizmet üretimini üretim olarak saymamıştır (İslatince, 2017).

Smith kullanım ve değişim değeri olmak üzere iki değerden de söz etmiştir. Smith, bu ayrımı yaptıktan sonra kullanım değeri üzerinde fazla durmamış, hatta bunun değişim değeri için gerekli olmadığını belirtmiştir. Smith, bu konuda elmas ve su örneğini vermiştir. Bu örnek çerçevesinde elmasın fiyatı çok pahalıdır, değişim değeri (Smith bunu gerçek fiyat olarak adlandırmıştır.) çok yüksektir. Fakat buna rağmen elmasın kullanım değeri yoktur. Suda ise bu durum tam tersinedir. Su çok yüksek bir kullanım değerine sahiptir, çünkü susuz yaşanması mümkün değildir. Fakat suyun da elmasın tersine değişim değeri çok düşüktür. Kullanım değerinin ölçüsü fayda, değişim değerinin ölçüsü ise emektir. Başka bir deyişle, o malın gerçek fiyatı, yani değişim değeri, o malı üretirken harcanan emekle ölçülür.

Klasik Değer Teorisi'ne katkı yapan diğer ekonomist Ricardo'dur. Ricardo, Smith'in görüşlerinin sistematik hale getirilmesine katkıda bulunmuştur. Ricardo'ya göre malların değeri, üretimlerinde harcanan emek miktarına eşittir. Ancak bu teori ekonomik mallar, başka bir deyişle, gerekli emek sağlandığında istenildiği kadar üretilebilecek mallar için geçerlidir. Ricardo nadir malları ve uluslararası değişim durumunu teorisi dışında bırakmış, bunların genel bir değer teorisini etkilemeyecek kadar önemsiz olduklarını ileri sürmüştür (Robinson, 1986). Ayrıca Ricardo şirket ortaklarını katkısız birer üretim faktörü olarak görmüş ve girişimciliğin üretim sürecine katkısını analizlerinde ihmal etmiştir (Dillard, 1991). Ricardo'nun Değer Teorisi içinde, yalnız bugünkü değil, makine ve teçhizat biçiminde biriktirilmiş, başka bir deyişle, sermaye hâline gelmiş olan emek de söz konusudur. Bu bakış açısı altında şu sonuca ulaşılır: Değer, biriktirilmiş emek (sermaye) kime ait olursa olsun, yeni ve eski emek miktarı tarafından belirlenir.

Klasiklerin değer görüşlerini belirleyen bu iki ekonomistin teorilerine karşın, özellikle emeğin tek değer unsuru olamayacağını, asıl değer kaynağının kıtlık olduğunu savunan klasik ekonomistler de bulunmaktadır. Klasik ekonomistler, kullanım ve değişim değerleri arasında keskin bir ayrım çizgisi koymuşlardır. Smith sadece değişim değerini ekonomik açıdan önemli görmüştür.

Daha sonraki dönemlerde, Keynes ile sosyalizmin kurucusu Marx'ın yaklaşımı arasında da benzerlik bulunmakta olup her ikisi de aynı hususu savunmuşlardır. Buna göre, her ikisi de emeğin tek değer üreten faktör olduğunu savunmuşlardır. Marx'ın Emek-Değer Teorisi, düşünce sisteminin merkezini oluşturmuştur (Dillard, 1991; Junankar, 1982; Catephores, 1989).

Keynes, emeğin tek değer sağlayıcısı olduğunu savunan diğer ekonomistlerden farklı olarak emeğin kapsamını işçiler ile sınırlı tutmamış, girişimciliğin de emek kapsamında ele alınması gerektiğini vurgulamıştır (Dillard, 1991). Bu açıdan bakıldığında; Keynes emeği, fiziksel ve düşünsel emek olarak birlikte ele alarak diğerlerinden ayırmıştır.

J. S. Mill değer ve fiyat ilişkilerini birlikte incelemiştir. Nadir malların değeri ile fiyatının arz ve talebe bağlı olduğunu ifade etmiştir (Kumbaracıbaşı, 1974). Buna karşılık sabit maliyetle istenildiği kadar üretilebilen malların değeri arz ve talebe göre oluşmakla birlikte üretim maliyeti de değeri etkilemektedir (Kumbaracıbaşı, 1974). Tam rekabet piyasasında fiyat gittikçe maliyete yaklaşma eğilimindedir. Mill son olarak artan maliyetle üretilebilen malların değeri için, doğrudan o malın üretim maliyetinin belirleyici olduğunu öne sürmüştür. Bu tür malların fiyatı talep edilen en son birimin maliyetine göre oluşur (Kumbaracıbaşı, 1974). Smith ve Ricardo ile karşılaştırıldığında, Mill'in değer konusunda daha kapsamlı bir görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mill, kullanım ve mübadele değeri ayrımını reddederek değer değişim değeri olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mill ayrıca Değer Teorisi'nde arz ve talep yanında, fayda ve maliyet gibi faktörlerin de etkili olduğunu savunmuştur. Değeri yaratan faktörleri malın faydası ve malların elde edilme güçlüğü olarak iki gruba ayırmıştır.

Jean B. Say Değer Teorisi'nde, bir malın değerini, üretimi için gerekli emek miktarı ile belirleyen görüşe karşı çıkmıştır (İslatince, 2017). Başka bir ifadeyle, sadece Emek-Değer Teorisi'ne bağlı kalınmasını doğru bulmamıştır. Say'a göre, üretim sürecine giren emek, sermaye ve toprak birlikte malın değerinin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bununla birlikte Say, bir malın tüketiciye sağladığı faydanın da değeri belirlediğini ifade ederek, marjinal fayda teorisine yakın bir yaklaşımda bulunmuştur.

3.2.3.Sosyalist Görüşe Göre Değer Kavramı

Sosyalist değer anlayışı klasik değer anlayışına, özellikle Ricardo'nun görüşlerine dayanmaktadır. Marx değeri emekle açıklayan, Göreceli Emek-Değer Teorisi'nden esinlenerek yeni bir emek-değer teorisi geliştirmiştir (Kumbaracıbaşı, 1974). Bu teoriye göre malların değerini oluşturan, o malların üretimlerinde harcanan emek miktarıdır. Bu nedenle, bu anlayışa göre emek harcanmasını gerektirmeyen mallar ekonomik açıdan mal niteliğinden yoksundur (Selik, 1982).

Marx emek fiyatının aynı kaldığını, ancak piyasa fiyatının dalgalanmasını normal koşullardan sapma olarak yorumlamıştır. Ayrıca Marx işçinin emeğinin katkısıyla oluşturduğu değer ile emeği karşılığında fiilen aldığı ücret arasındaki farkın sermaye sahibine kaldığını ve sermayenin bir çeşit birikmiş emek olduğunu ifade etmiştir (Dillard, 1991; Junankar, 1982; Divitçioğlu, 1976).

Kapitalizmi feodalizm gibi önceki toplum yapılarından ayıran temel fark, emekle diğer üretim araçlarının sahipliğinin ayrışmasıdır. Bu fark sermaye sahibi kapitalistler ile emeğinden başka bir şeyi olmayan işçi sınıfından oluşan iki sosyal sınıflı toplumda mal ve hizmetlerin alım-satımı ve işçi ücretleri konusunda sözleşme yapma ilişkilerinin varlığını ortaya koymaktadır.

Marx'a göre piyasa için üretim yapılmayan kapitalizm öncesi toplumlarda mallar kullanım değeri için üretilmiş, kapitalizmde ise malların üretilmesinin amacı piyasaya yönelik değişim değeri için olmuştur. Marx, malları değer bağlamında açıklamıştır. Buna göre bir malın kullanım değeri, bireylerin o mala atfettiği önemle, yani sağlayacakları faydayla ölçülmelidir. Bu bağlamda; bir malın kullanım değeri, bireylerin subjektif olan yargılarına bağlıdır. Öte yandan değişim değeri, tüm mallar için ortak ve standart olabilecek bir ölçü olan üretim temelinde ele alınması ve değeri oluşturan birimin, ilgili malın üretiminde harcanan emek-zaman miktarı olması gerekir.

3.2.4. Neoklasiklere Göre Değer Kavramı

Neoklasik değer anlayışına göre değer, marjinal fayda ile marjinal fayda ve Üretim Maliyeti Teorisi'ni birleştiren değer kavramı açısından incelenmiştir.

3.2.4.1. Marjinal Faydaya Dayalı Değer Kavramı

Neoklasik değer anlayışını iki kısımda incelemekte yarar bulunmaktadır. Birincisi, değer konusunda önemli bir aşama olarak nitelenen öznel yaklaşıma dayanan bir değer anlayışıdır. İkincisi ise, değer açıklanmasında marjinal fayda ve üretim maliyeti faktörlerini birleştiren değer anlayışıdır. (Kumbaracıbaşı, 1974).

Bu değer anlayışı, marjinal kavramına dayalı bir değer görüşüdür. Bir malın değeri ihtiyaç karşılama derecesine göre belirlenmekle birlikte, aynı malın eşit kalitedeki birimlerinin tüketilmesi ile sağlanan fayda gittikçe azalır ve sonunda tatminin sıfır olduğu doygunluk noktasına ulaşılır (Robinson, 1986). Doygunluk noktasında toplam fayda maksimum olur. Malın değeri ise ihtiyaç karşılama kullanılan en son birime atfedilen değer kadar olur.

Değerin kaynağının ne olduğu sorusu, iktisadın en önemli sorularından biridir. Bu soruya verilen cevaplar, sadece teknik açıklamaların değil, aynı zamanda ideolojik bakış açılarının da farklılaşmasının kaynağını oluşturmaktadır. Marjinalistler gerek klasiklerin gerekse Marxistlerin merkezi anlam yükledikleri Emek-Değer Teorisi'nin, fiyatları belirleyen güçleri açıklamada yetersiz kaldığını söylemektedirler.

Emek-Değer Teorisi'ne yöneltilen temel eleştiri, fiyatların üretim maliyetleri tarafından belirlendiği tezinin, birçok malın fiyatlarının klasiklerin öngördüğü biçimde ele alınmamasından dolayı genellikle yoksun olduğudur. Bunlar hem Ricardo'nun Emek-Değer Teorisi'ni, hem de Mill'in Üretim Maliyeti Teorisi'ni, söz konusu teorilerin arzı sabit olan malların fiyatlarının açıklanması için ayrı bir teori gerektirdikleri gerekçesiyle eleştirmektedirler.

Bu noktada marjinalistler bir malın üretimi sırasında geçmişte katlanılan büyük maliyetlerin zorunlu olarak o malın fiyatının yüksek olmasını gerektirmediğini ileri sürmektedirler. Bunlara göre bir malın değeri, sağladığı faydaya bağlıdır ve bu fayda da geçmişten değil, şimdi ve gelecekte yapılacak tüketimden kaynaklanmaktadır. Bir malın fiyatını, söz konusu malın üretimi için geçmişte ne kadar maliyete katlanıldığı değil, tüketicinin o maldan ne kadar fayda sağlamayı ümit ettiği belirlemektedir.

3.2.4.2. Marjinal Fayda ve Üretim Maliyeti Teorisi'ni Birleştiren Değer Kavramı

Bu görüşü göre, marjinal fayda ve üretim maliyeti değeri birlikte belirleyen faktörlerdir (Seyidoğlu, 1992). Bu görüşü paylaşan Alfred Marshall, fayda ile maliyetin birlikte değeri oluşturduğunu ifade etmiştir. Öznel yaklaşım ile karşılaştırıldığında, bu görüş klasik değer anlayışına daha yakındır. Bu görüşe göre kullanım değeri, ölçülebileceği ve toplanabileceği varsayılan faydaların sayısal toplamıdır. Ayrıca değişim değerini iki ayrı dönem içinde incelemek gerekmektedir. Kısa dönemde değişim değerini belirleyen faktör talep olduğu halde, uzun dönemde üretim maliyetlerine bağlı olarak arz ağırlık kazanmaktadır.

Burada dikkati çeken bir nokta, klasiklerde olduğu gibi değişim değerinin ve fiyatın ardındaki reel değerın açıklanmasını amaç edinen neoklasik yaklaşımın, bu şekliyle amacından uzaklaşmış olduğudur. Bu anlayışa göre, daha önce felsefi bir kavram olarak ele alınan değer önemini bir ölçüde kaybetmiş, araştırmalar değişim değerine ve fiyat oluşumu konusuna yönelmiştir (Kumbaracıbaşı, 1974).

Birinci kuşak neoklasiklerden Menger ile Jevons ekonominin talep tarafına ağırlık verirken Marshall hem arz hem de talep yönüne eşit derecede ağırlık vermiştir. Marshall arz ve talep fazlalığının fiyat ayarlamasıyla nasıl dengeye geleceğini ayrıntılı biçimde ele almıştır.

İkinci kuşak marjinalistler, bir taraftan birinci kuşağın marjinal değerler üzerine kurulmuş olan Talep Teorisi'ni geliştirirken, diğer taraftan da Üretim Teorisi ve arz yönünü incelemişlerdir. Bunların döneminde matematiksel formülasyonlarla Üretim Teorisi geliştirilmiş, toplumsal refah ve dışsallık konuları ele alınmıştır.

3.2.5.Modern Ekonomi Açısından Değer Kavramı

Daha önce de belirtildiği üzere, ekonomi biliminde değer kavramı; esas itibarıyla emek, fayda ve kıtlık kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında zamanla değer kavramı bir tarafta objektif nitelik arzeden değişim değeri, diğer taraftan subjektiflik arzeden tercihler hiyerarşisi ile ilişkilendirilmiştir. Geline durum itibarıyla, fayda kavramına dayalı bakış açısı artık eski önemini kaybetmiş ve yerini tercih indekslerine ve farksızlık eğrilerine dayalı analizlere bırakmıştır. Artık birçok düşünürü göre; değer, bir malın tercihler baremindeki yeri ile ilişkilendirilmekte ve bu yer ne kadar yükselir ise ilgili değer de o kadar fazla olmaktadır. Bu bağlamda tercihleri belirleyen koşullara bağlı olarak değer de değişebilir özelliğindedir.

Yıldırım (2012) tarafından da belirtildiği üzere, Edgewort'un farksızlık eğrileri analizini geliştirmesiyle birlikte; faydanın, sadece tüketilen bir malın miktarının fonksiyonu olmadığı, aynı zamanda tüketilen diğer malların da fonksiyonu olduğu kabul edilmektedir. Bu şekilde bir malın marjinal faydasının tüketilen diğer malların marjinal faydalarından bağımsız olduğu düşüncesi de terk edilmiş olmaktadır. Farksızlık eğrileri analizi ile mallar arasında ikame ve tamamlayıcılık ilişkisi olabileceği gibi hiçbir ilişkinin olmayabileceği gerçeği de dikkate alınmıştır (Yıldırım, 2012).

3.2.6.Finans Açısından Değer Kavramı

Finans disiplini değer kavramını zaman boyutunda bugün yerine gelecek açısından ele almaktadır. Hatta finans disiplini konuya şirket hissedarları bakımından şirket değerinin tespiti ve şirket değerinin yönetilmesi olarak bakmaktadır (Ercan ve Ban, 2005) Bu çerçevede, şirketin amacının şirket değerinin hissedarlar açısından maksimum kılınması olduğu vurgulanmaktadır.

Finans disiplini bakış açısından bir şirketin değerlemesi, gerçekte şirketin ya varlıklar bazında ya da geliri bazında değerlemesidir. Ancak şirket değerlendirme işinde genel kabul gören, tek bir hesaplama yöntemi bulunmamaktadır. Birden fazla yöntem ile bulunan sonuçlar karşılaştırma yapmak için kullanılmaktadır. Bu bakımdan farklı yöntemler ile elde edilen değerlendirme sonuçları ile şirket değeri hakkında bir fikir edinilebilir.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, finans disiplini bakış açısından değerlendirme işinde farklı değer kavramları kullanılmaktadır. Bu değer kavramlarına örnek olarak; defter değeri, bugünkü değer, piyasa değeri, gerçek değer, tasfiye değeri, işleyen teşebbüs değeri, yeniden yapma değeri, net aktif değeri, emsal değeri, ekspertiz değeri ve piyasa kapitalizasyon değeri verilebilir. Defter değeri, bir şirketin muhasebe kayıtları bazında toplam varlıkları ile toplam yükümlülükleri arasındaki farka karşılık gelen değerdir. Bugünkü değer, şirketin gelecekte beklenen nakit akımlarının belirli bir dönem boyunca bugüne indirgenmesi ile bulunan değerdir. Piyasa değeri, bir varlığın piyasada arz ve talebe göre belirlenen değerine karşılık gelmektedir. Gerçek değer, değerlemeye konu varlık ile ilgili tüm bilgilerin değerlemeyi yapan kişide mevcut olması halinde ve etkin piyasa şartlarında hesaplanabilecek değeri ifade etmektedir. Tasfiye değeri, şirketin faaliyetine devam etmeyeceği durumda şirket varlıklarının parça parça satılması ile elde edilecek satış gelirinden yükümlülüklerinin çıkarılmasından sonra kalan tutarı ifade etmektedir. İşleyen teşebbüs değeri, faaliyette olan bir şirketin devredilmesi halinde belirlenen değere karşılık gelmektedir. Buna göre faaliyet halindeki bir şirketin değeri, sinerji etkisi ile bölümler bazındaki değerinin toplamından daha fazla olacaktır. Yeniden yapma değeri, şirketin varlıklarını yenilemek için gerçekleştirilmesi beklenen giderden mevcut yükümlülüklerin çıkarılması ile bulunur. Net aktif değeri, gerçek değer kullanılarak bir şirketin varlıklarının değerinden tüm yükümlülüklerinin çıkarılması ile bulunan değerdir. Emsal değer, bedeli bilinmeyen veya bilinmeyen bir varlığın, piyasada satılması durumunda benzerlerine göre sahip olacağı değerdir. Ekspertiz değeri, bir varlığın değerinin ilgili ekspertizin görüşüne dayalı olarak belirlendiği değeri ifade etmektedir. Bunun yanında, bir şirketin borsaya kote olması halinde söz konusu şirketin hisse senetlerinin sayısı ile hisse senedinin piyasa fiyatının çarpımı ile bulunan değer, piyasa kapitalizasyon değerine karşılık gelir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, değer kavramı farklı disiplinlerde farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Psikoloji disiplini değeri sadece bir inanç olarak ele almaktadır. Felsefe değer kavramını, değeri yapılacak nesneye ve değeri yapacak özneye bağlı olarak değişen, göreceli nitelik arz eden, başka bir deyişle mutlak olmayan bir kavram olarak ele almaktadır. Sosyoloji ise değer konusunu nesnel bakış açısından incelemiştir. Sosyologlara göre değer belli bir toplumun tercih ettiği eylem ve davranış normları olduğu ifade edilmektedir. Ekonomi disiplininde değer açıklanmasında, emek, fayda ve kıtlık kavramları kullanılmıştır. Modern ekonomi açısından ise değer artık tercihler ve kayıtsızlık eğrileri kapsamında ele alınmaktadır. Finans disiplininde değer kavramı zaman boyutunda bugün yerine geleceğe odaklanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Finans disiplininde şirketin değerlemesi gerçekte onun değerinin ya varlıklar bazında ya da geliri bazında değerlemesi olarak ele alınmaktadır.

Değerleme ise bir malın, fikrin veya hizmetin kendinden bekleneni sağlama derecesini araştırmak, bir şeyin kıymetini belirlemek amacıyla söz konusu nesnenin özellikleri hakkında bir görüş bildirmek olarak tanımlanmaktadır (Gage, 1969; Cesur ve diğ., 1999). Günümüzde değerlendirme işi öğrenilmesi ve uzmanlaşılması gereken bir disiplin haline gelmiştir.

Özetlemek gerekirse, farklı dönemlerde değer bireylere göre değişen farklı anlamlar ifade etmiştir. Bu özelliği ile değer göreceli bir kavram olma özelliğini halen korumaktadır. Bu bakımdan, değer tek bir tanımının yapılması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle, değer kavramının ele alındığı dönem ve disiplin ile değer kavramının hangi amaç için kullanılacağına dikkat edilmesi gerekir. Ayrıca değerlemenin uzmanlık gerektiren ayrı bir disiplin olduğu gerçeği çerçevesinde; değerlendirme işi, bir defalık gündemde olan bir konu olarak değil, sürekli gündemde tutulması ve etkin bir şekilde yönetilmesi gereken bir kavram olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adaçay, Funda Rana, (2017), Modern İktisadi Düşüncenin Doğuşu: Merkantilizm ve Fizyokrazi. M. Burhan Erdem, Hasan İslatince (Eds.), İktisadi Düşünceler Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayını No. 3554.
- Akarsu, Bedia, (1998), Felsefe Terimleri Sözlüğü, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Basım, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş., İstanbul.
- Atasağun, Hasan Fehmi, (1992), KİT'lerin Özelleştirilmesinde Değerleme Fiyatlama İlişkisinin Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
- Barber, William J., (1995), İktisadi Düşünce Tarihi, Şule Yayınları, İstanbul.
- Bolay, Süleyman Hayri, (1996), Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Cesur, Ahmet Mithat ve diğ., (1999), Özelleştirmede Firma Değerleme Yöntemleri ve Türkiye'de Özelleştirme Çalışmaları, Uzman Gözüyle Bankacılık, Yıl 7, 26.
- Cevizci, Ahmet, (1999), Felsefe Sözlüğü, Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş Üçüncü Basım, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Dillard, Dudley, (1991), Keynes and Marx. G. A. Caravale (Ed.), Marx and Modern Economic Analysis Volume II, The Future of Capitalism and The History of Thought, Vermont, Edward Elgar Publishing Company, USA.
- Divitçioğlu, Sencer, (1976), Değer ve Bölüşüm: Marxist İktisat ve Cambridge Okulu, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 2168, İktisat Fakültesi 375, İstanbul.
- Ercan, Metin Kamil ve Ban, Ünsal, (2005), Değere Dayalı İşletme Finansı - Finansal Yönetim. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Erdem, M. Burhan, (2017), İktisadi Düşünceler Tarihine Giriş. M. B. Erdem, H. (Eds.), İktisadi Düşünceler Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayını No. 3554.
- Gage, W. L., (1969), Değer Analizi, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 44, Ankara.
- Gokarn, P. R., (1972), Value Engineering, The Caxton Press (P), Ltd., New Delhi, India-3.
- Güngör, Erol, (1993), Değerler Psikolojisi: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, No. 8, Amsterdam, Hollanda.
- Güvenç, Bozkurt, (1976), Değerler, Tutumlar ve Davranışlar. R. Keleş (Ed.), Toplum Bilimlerde Araştırma ve Yöntem, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Hunt, Dalton, (1967), Value Analysis, British Productivity Council, Vintry House, Queen Street Place, Brown Knight & Truscott Ltd., London.
- İslatince, Hasan, (2017), Klasik Okul. M. Burhan Erdem, Hasan İslatince (Eds.), İktisadi Düşünceler Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayını No. 3554.
- Junankar, P. N., (1982), Marx's Economics, University of Essex, Philip Allan Publishers Limited, Oxford.
- Kay, John, (1997), Value Judgements, The Financial Times, September 19.
- Kuçuradi, İoanna, (1998). İnsan ve Değerleri, Değer Problemi, Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Felsefesi Dizisi, 6, Ankara.
- Kumbaracıbaşı, Onur, (1974), Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi, İkinci Baskı, Nisan, San Matbaası, Ankara.
- Mülayim, Ziya Gökalp, (1884), Tarımsal Değer Biçme (Genel, Özel, Yasal), Yetkin Yayınları Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., Ankara.
- Özensel, Ertan, (2003), Sosyolojik bir olgu olarak değer, Değerler Eğitimi Dergisi, 1(3), 217-239.
- Robinson, J., (1986), İktisadi Felsefe, Birinci Baskı, Temmuz, V Yayınları, Ankara.
- Seyidoğlu, Halil, (1992), Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Güzem Yayınları No. 4., Ankara.
- Üşür, İşaya, (1998), Unutulmuş Bir Problem: Değer ve Bölüşüm, İktisat, İşletme ve Finans, Şubat, 9.
- Yazıcı, Kuddusi, (1997), Özelleştirmede Değerleme Yöntemleri ve Değerleme Kriterleri, Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. DPT 2478, Ağustos, 9.
- Yazıcı, Mehmet, (2014), Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 209-223.
- Yıldırım, Kemal, (2012), Tüketici Davranışları Kuramı ve Tüketici Talebi, Kemal Yıldırım, Meltem Erdoğan (Eds.), Mikro İktisat, Anadolu Üniversitesi Yayını No.: 2632, Açıköğretim Fakültesi Yayını No. 1600.